herpy

STÅLORMER

Gila Monster

Heloderma suspectum

Heloderma suspectum er en kraftig, langsom øgle fra ørkenene i det sørvestlige USA og det nordvestlige Mexico, svart med lyserøde eller gule bånd og dekket av perleformede skjell. Den er giftig: et bitt er en akutt medisinsk nødsituasjon, og arten krever erfaring, faste rutiner og sikker håndtering. Den blir 35-55 cm, graver, lever av egg og små virveldyr og kan bli over 20 år.

Familie: Helodermatidae

FAKTABOKS

DYRET

Voksenstørrelse	**35-55 cm** total lengde inkl. hale
Vekt	**500-800 g**
Levealder	**20-30 år**
Aktiv	**Om dagen og i skumringen**
Levevis	**Klippelevende, bakkelevende og gravende**
Biotop	**Ørken, halvørken og klippeterreng**
Vanskelighetsgrad	**Ekspert**

STELL

Min. terrarium	**150 × 70 × 50 cm** L × B × H for 1 voksent dyr
Temperatur, dag	**22-32 °C**
Temperatur, natt	**20-24 °C**
Luftfuktighet	**40-60 %**
Vann	**Vannskål**
UVB	**Anbefalt** Ferguson-sone 2
Vinterhvile	**10-15 °C** 13-17 uker
Kosthold	**Virveldyr**
Holdes	**Alene eller parvis**

AVL

Formering	**Eggleggende**
Kjønnsmoden	**36-60 mnd.**
Kullstørrelse	**3-7 egg**
Kull per år	**1**
Inkubasjon	**134-155 dager** ved 26-29 °C

VERN OG PAPIRER

CITES	**Liste II**
EU-vedlegg	**Vedlegg B**
IUCN	**Nær truet (NT)**

Om arten

ADVARSEL: *Heloderma suspectum* er giftig. Giften dannes i ombygde spyttkjertler i underkjeven og renner langs furer i tennene inn i såret mens dyret holder fast og tygger. Det finnes ingen motgift. Et bitt gir kraftig, brennende smerte, hevelse, svimmelhet, kvalme, svette og blodtrykksfall, og i sjeldne tilfeller hevelse i munn og svelg, sjokk og forstyrrelser i hjerterytmen. Et bitt er en akutt medisinsk nødsituasjon, også når det ser harmløst ut. Dyret er langsomt og sjelden aggressivt, men det biter hardt og slipper ikke. Bitt skyldes nesten alltid uforsiktig håndtering av et dyr som virker tamt. Hold arten bare hvis du vil ta den alvorlig hver eneste dag: avsnittet om atferd har sikkerhetsreglene, og avsnittet om helse forteller hva du gjør ved et bitt.

Heloderma suspectum er en tung, kortbeint øgle med bredt, flatt hode, små øyne, kraftige forbein med store klør og en kort, tykk hale som lagrer fett. Skjellene på hode, rygg og hale er små og perleformede og har hver sin lille beinplate (osteoderm) inni; buken har ingen. Tegningen er svart med lyserøde, oransje eller gule bånd og flekker. Tungen er kløyvd og mørk og

brukes til å følge dufter. Ungene har en enklere og mindre fargerik tegning som endrer seg mye i løpet av de første månedene.

Voksne dyr måler 26-36 cm fra snute til kloakk og blir 35-55 cm med hale. De veier typisk 550-800 g. To underarter er beskrevet: *H. s. cinctum* i den nordlige delen av utbredelsen beholder ungens tverrbånd hele livet, mens *H. s. suspectum* lenger mot sør får en mer marmorert tegning som voksen. Genetisk er forskjellen mellom dem ikke bekreftet. Arten ble beskrevet i 1869 av Edward Drinker Cope. Artsnavnet betyr "mistenkt", fordi Cope mistenkte dyret for å være giftig, og slektsnavnet betyr "med naglebesatt hud" etter skjellene.

Arten er langsom og tilbringer mesteparten av livet i skjul. Den har et av de laveste hvilestoffskiftene blant øgler og klarer seg i naturen på noen få store måltider i året. I fangenskap blir den ofte så rolig at den tar fôr fra en pinsett, og akkurat det får holdere til å slappe av i forsiktigheten. Hunnen skifter hele huden kort før egglegging, ofte med ryggskinnet i ett stort stykke. Slekten *Heloderma* har det mest utviklede giftapparatet blant øglene. Et stoff fra giften, exendin-4, er grunnlaget for en gruppe legemidler mot type 2-diabetes.

Utbredelse og leveområde

Heloderma suspectum lever i det sørvestlige USA og det nordvestlige Mexico: det sørvestlige Utah, det sørlige Nevada, det sørøstlige California, Arizona og det sørvestlige New Mexico og videre mot sør gjennom Sonora til det nordlige Sinaloa. Fra Baja California er det ingen kjente funn. Kjerneområdet er Sonoraørkenen, men arten finnes også i deler av Chihuahua- og Mojaveørkenen.

H. s. cinctum lever i den nordlige delen av området (det sørlige Nevada, det sørvestlige Utah og det vestlige Arizona), mens *H. s. suspectum* finnes lenger mot sør og øst.

> **Naturlig utbredelse:** USA og Mexico.

LEVEOMRÅDE

Arten lever i ørken og halvørken med kaktus, busker og gresstuer, i kratt og i eikeskog i høyereliggende områder. Den foretrekker steinete skråninger, tørre elveleier og kløfter og søker skjul i huler, kratt og under steiner, der mikroklimaet er kjøligere og fuktigere enn omgivelsene.

Dyret tilbringer omkring 90 % av livet under jorda. Om våren og forsommeren er det mest framme om morgenen og skifter skjul med 4-5 dagers mellomrom; midt på sommeren er det mindre framme og kan være aktivt på varme netter og etter regn. Aktive dyr har en kroppstemperatur omkring 30 °C. Vinterdvalen varer fra oktober til begynnelsen av mars, og i skjulet kan kroppstemperaturen komme under 10 °C.

Sommerregnet er viktig. Arten klarer seg ikke med væsken i byttet, men må drikke fritt vann, og den kan lagre vann i urinblæren og trekke det tilbake i kroppen i tørre perioder. Eggene legges om sommeren i en jordhule. Ungene klekkes sent på høsten og blir i reiret til neste vår uten å komme opp.

Les mer: Vinterdvale og årstider

Stell

TERRARIET

Et voksent dyr skal ha et terrarium på minst 150 × 70 × 50 cm (lengde × bredde × høyde). Målet er et anslag ut fra dyrets størrelse og levesett. Gulvflaten er det viktigste, for arten graver i timevis og snur opp ned på innredningen; høyden betyr mindre, selv om dyret kan klatre på grove flater. Terrariet skal være helt tett og ha lås, slik at dyret ikke kan komme ut, og barn og uvedkommende ikke kan åpne det.

Underlaget er minst 10 cm sand eller en gravbar blanding av sand og jord med en tørr del og et hjørne som holdes lett fuktig. Avis, bark og trespon er uegnet. Gi skjul i begge ender (halve rør, kork, flate steiner) og flate sandsteiner som sliter klørne. Steiner og skjul legges direkte på bunnen eller festes, slik at dyret ikke kan grave seg inn under dem og få dem over seg. En tung, flat vannskål som ikke kan velte, hører med. Store, kuleformede kunstplanter fungerer som berikelse, fordi dyret skyver og velter rundt med dem.

Innred terrariet slik at fôring og rengjøring kan gjøres uten hender i nærheten av dyrets hode. Bruk lang tang til rengjøring, og stikk aldri hendene inn mens dyret er framme. Fjern skittent underlag fortløpende, og skift hele underlaget med jevne mellomrom.

TEMPERATUR

Om dagen skal terrariet ha en gradient fra 22 °C i den kjølige enden til 32 °C under varmelampen, slik at dyret selv kan velge. Aktive dyr holder en kroppstemperatur omkring 30 °C. Om natten faller temperaturen til 20-24 °C. Mål temperaturen flere steder med digitale termometre.

Fra begynnelsen av november til begynnelsen av mars skal voksne dyr ha vinterdvale ved 10-15 °C, helst omkring 13 °C. Den passer til artens naturlige rytme og er en forutsetning for avl. Bare friske dyr i god kondisjon går i vinterdvale. Fôringen stoppes 2-3 uker før nedkjølingen, mens dyret fortsatt har varme, slik at tarmen er tom, og dagslengden og varmen senkes deretter gradvis. Dyret skal ha vann under hele vinterdvalen og veies underveis. Unger går ikke i vinterdvale det første leveåret.

LUFTFUKTIGHET OG VANN

Luftfuktigheten ligger på 40-60 %, og en del av underlaget holdes lett fuktig, slik at dyret kan grave seg ned i fuktigere jord. Et helt tørt underlag gir problemer med hudskiftet, mens et konstant vått underlag gir hudinfeksjoner, så fuktigheten skal være lokal.

Arten må drikke fritt vann og ligger gjerne i vannskålen. Skålen skal være tung, flat og stor nok til hele dyret, og vannet skiftes minst hver 3.-4. dag og straks når det er skittent. Unger sprøytes lett minst annenhver dag, fordi den tynnere huden gjør at de lettere tørker ut.

LYS OG UVB

Arten er aktiv om dagen og i skumringen. Lyset slås på 10-13 timer om dagen, kortest i periodene før og etter vinterdvalen og slått av under den. UVB anbefales: en UVB-spot eller et UVB-rør ved varmestedet. Ferguson-sone 2 er et anslag ut fra levesettet, med en UV-indeks på omkring 1-2 ved varmestedet og skygge i resten av terrariet. Bytt UVB-kilden etter produsentens anvisning.

Les mer: Lys og UVB

FÔRING

I naturen tar arten små pattedyr, unger fra reder, fugler, øgler, slanger, frosker og insekter og særlig egg fra fugler og krypdyr. Den spiser få, store måltider i året og lever av fettet i halen og bukhulen. I fangenskap er faren fedme, ikke sult.

Gi hele, tinte mus og unge rotter, dagsgamle kyllinger og vaktelegg. Mager kylling og litt egg kan brukes som variasjon. Et voksent dyr har rikelig med ett måltid hver eller annenhver uke i den aktive sesongen; gi mindre hvis halen blir pølsetykk. Hunner som skal i avl, fôres litt rikere, slik at de har reserver til eggene. Unger får et lite byttedyr én gang i uka. Under vinterdvalen spiser dyret ikke.

Bruk alltid en tang på minst 30 cm, aldri fingrene, og la dyret selv slippe byttet. Hele byttedyr dekker mesteparten av behovet for kalk; støv av og til med kalk og et multivitamin.

Les mer: Kalk, vitaminer og tilskudd

ATFERD OG HÅNDTERING

SIKKERHET: dyret er giftig, og den største feilen er å stole på at det er langsomt og tamt. Et bitt kommer uten varsel, også fra et dyr som har tatt fôr fra pinsetten i årevis. Bruk disse reglene:

- Rør aldri dyret med bare hender. Flytt det med en krok eller en lang tang, gjerne ned i en lukket kasse, og bruk tykke hansker og en tang på minst 30 cm ved fôring.
- Støtt dyret under bryst og bakkropp hvis det skal løftes. Ta aldri tak rundt nakken med fingrene.
- Ha aldri dyret ute av terrariet uten en annen voksen i nærheten som vet hva som skal gjøres.
- Håndter aldri dyret etter å ha drukket alkohol. Alkohol går igjen i flere av de alvorligste bittene.
- Hold barn og andre husdyr unna, og vis aldri dyret fram ved å la noen røre det.
- Ha en plan før noe går galt: tang og en flat gjenstand til å løsne dyret, og hva du sier når du ringer 112 (se avsnittet om helse).
- Et bitt skal alltid sees av en lege, også et lite. Selv et overflatisk, skrapende bitt med de fremste tennene kan gi kraftige symptomer.

Et truet dyr åpner munnen, hveser og vender seg mot faren. Det er ikke raskt, men det kan gripe en hånd i et blunk og holde fast i flere minutter. At mange dyr blir rolige i fangenskap, er en risiko, ikke en gevinst.

Arten holdes enkeltvis. Hanner kjemper ved å legge seg oppå rivalen og presse den ned, og også hunner kan være aggressive mot hverandre. Et par kan settes sammen i paringstiden, i et stort terrarium og under oppsyn. Vask alltid hendene etter kontakt med dyr, underlag og fôr, siden krypdyr kan bære salmonella.

Les mer: Karantene og hygiene

Avl

KJØNNSMODNING OG KJØNNSBESTEMMELSE

Hannen har et mer massivt, bredere og høyere hode enn hunnen, og hunnens kropp er mer pæreformet bak forbeina. Hannens hale smalner jevnt av, mens hunnens ser litt innhugget ut ved kloakken. Kjønnet er imidlertid vanskelig å bestemme utenpå, særlig på feite dyr, og den sikre metoden er ultralyd hos en veterinær, helst rett før paringstiden.

Oppdrettede dyr blir kjønnsmodne i det tredje leveåret, hannene ofte ett år senere; i naturen først etter 4-5 år. Hannen skal måle minst 22 cm fra snute til kloakk og hunnen minst 24 cm. Avl krever friske, vektstabile dyr, en vinterdvale på minst tre måneder og en hunn i god kondisjon.

PARRING

Paringen følger vinterdvalen. Etter minst tre måneder ved omkring 13 °C varmes dyrene gradvis opp i mars, og i naturen parer arten seg i april og mai. Hunnen er paringsklar når modne follikler gjør henne fyldig, og hannen skal være moden samtidig, ellers blir ikke eggene befruktet. Hunnen settes inn til hannen, fordi en hann i nye omgivelser bruker tiden på å undersøke dem. Han følger duften hennes med tungen, og paringen varer fra et kvarter til omkring 2,5 timer. Hunnen kan avvise ham ved å bite og skal kunne trekke seg unna. Dyrene settes bare sammen under oppsyn, med en tang eller plate klar til å skille dem.

EGGLEGGING OG KULL

Hunnen legger egg 4-5 uker etter paringen hvis hun har et egnet sted; i naturen skjer det fra slutten av mai til august. Et kull er typisk 4-5 egg og høyst omkring 7. Noen få dager før leggingen slutter hun å spise, og omkring to uker før skifter hun hud. Hun skal ha et mørkt område med dyp, fuktig sand eller jord å grave i, og uten egnet sted kan hun holde eggene tilbake. Etter leggingen bygger hun en liten haug over reiret og blir der noen dager. Eggene tas ut så snart som mulig uten å bli vendt, for et vendt egg kan drepe fosteret. Hunnen er utmattet og tynn etter leggingen og skal ha fôr og ro.

INKUBASJON

Eggene ruges ved 26-29 °C i en lukket boks med fuktig vermikulitt eller perlitt, og luftfuktigheten i boksene skal være nær 100 %. To flate brett med vann i rugemaskinen hjelper. Rugetiden er 134-155 dager, kortest ved den høye temperaturen; ved konstant 26 °C er den omkring 140 dager. Friske egg dufter av skogjord og tåler sopp godt. To-tre uker før klekkingen begynner eggene å falle sammen, og selve klekkingen skjer innen 48 timer. Ungene veier omkring 35 g og har plommesekken trukket inn i buken.

OPPDRETT AV UNGER

Hver unge holdes den første uka for seg i en liten boks (omkring 20 × 12 × 12 cm) med papir, en flat vannskål og et skjul ved 26 °C. Deretter kan opptil fem unger gå sammen i en større boks med jord, skjul og en tung vannskål, og etter omkring fire måneder flyttes de parvis til terrarier på omkring 60 × 40 × 40 cm.

Ungene har allerede plommen som første måltid. Noen spiser etter få dager, andre først etter to uker. En tint nyfødt mus, med hodet dyppet i eggeplomme, eller et vaktelegg fungerer godt. Etter omkring åtte uker tar de fleste fôr fra tang, og én fôring i uka er nok. Bruk tykke hansker og en tang på minst 30 cm, for også ungene er giftige. Sprøyt minst annenhver dag, og gi ungene fôr og varme hele det første året uten vinterdvale.

Helse og vanlige feil

BITT: Et bitt fra *Heloderma suspectum* er alltid en akutt medisinsk nødsituasjon, også når såret ser lite ut. Giften gir kraftig, brennende smerte som begynner i løpet av minutter, topper etter 1-2 timer og kan vare i flere dager. Hevelsen brer seg ofte langt ut over bittstedet. Svakhet, svimmelhet, kvalme, oppkast, svette, hjertebank og blodtrykksfall er vanlig. I sjeldne, alvorlige tilfeller hovner tunge, lepper og svelg opp, slik at pusten blir vanskelig, og det kan komme sjokk og forstyrrelser i

hjerterytmen. Bitt nær kroppen (mage, skulder, overarm, legg) gir oftere alvorlige forløp enn bitt i en finger, og et tidligere bitt kan gjøre en person overfølsom for giften. Et bitt er sjelden dødelig for en frisk voksen, men dødsfall forekommer. Det finnes ingen motgift.

Slik gjør du:

- Få dyret av så raskt som mulig. Jo lengre det biter og tygger, jo mer gift kommer det i såret. Sitter det bare i en hudfold, kan det holdes bak kjevene og trekkes forsiktig av. Sitter det fast, kan grepet løsnes ved å helle vann over dyret eller holde det helt under vann, eller ved å stikke en tynn, flat gjenstand inn mellom underkjeven og huden og vri den en kvart omdreining. Bruk ikke ild, varme eller løsemidler mot dyret: det gir bare flere skader.
- Ta straks av ringer, armbånd, klokke og piercinger før hevelsen kommer.
- Hold den bitte kroppsdelen i ro. En lett bandasje med lett trykk kan stoppe blødningen.
- Ring 112, be om ambulanse, og si at det er et bitt fra en giftøgle av slekten *Heloderma*. Kjør aldri selv; la en annen kjøre hvis du ikke blir hentet.
- Ingen tourniquet eller avsnøring, ingen snitt, ingen utsuging, ingen is, ingen varme og ingen elektriske støt.

Behandlingen på sykehuset er støttende: blodtrykk, puls og hjerterytme overvåkes, væske og smertestillende gis etter behov, såret renses og undersøkes for avbrutte tenner, og stivkrampevaksinen oppdateres. De fleste kan skrives ut i løpet av et døgn og er friske etter omkring 2 uker; alvorlige forløp krever lengre innleggelse, og et langvarig bitt i en finger kan gi varige men.

Typiske helseproblemer i fangenskap:

- Fedme: den vanligste feilen. Halen kan gjerne være rund, men ikke pølsetykk.
- Problemer med hudskifte ved for tørt underlag og hudinfeksjoner ved konstant vått underlag.
- Metabolsk beinsykdom ved for lite kalk og UVB.
- Innvollsorm og andre snyltere, særlig hos nye dyr.
- Eggleggingsvansker hos hunner uten et egnet sted å grave.
- Manglende appetitt utenom vinterdvalen er et tegn på sykdom.

Finn en veterinær med erfaring i giftige krypdyr før det er behov for en, og avtal på forhånd hvordan dyret transporteres sikkert. Nye dyr holdes i karantene.

Spør alltid dine kloke bekjente

Veiledningen er et godt sted å begynne, men den kan ikke erstatte erfaring. Dyr er forskjellige, og mye av det viktigste lærer man av dem som har holdt arten i årevis. Snakk med en oppdretter, en erfaren holder eller en veterinær med kunnskap om krypdyr og amfibier før du skaffer deg dyret - og igjen hvis noe virker galt.